

Inhoud

EEN: De sigaar van Churchill	7
TWEE: De kokosnoten van Voltaire	28
DRIE: Goethes Shakespeare	62
VIER: Fingals grot	84
VIJF: De parkomaan	99
ZES: Kerkhof van de revolutie	125
ZEVEN: School	159
ACHT: De grote sportman	167
NEGEN: Wagnerianen	199
TIEN: Joods cricket	212
ELF: De anglomaan die Engeland haatte	239
TWAALF: Leslie Howard	267
DERTIEN: Dr. Pevsner	281
VEERTIEN: De man in het tweedjasje	309
VIJFTIEN: De laatste Engelsman	325
Bibliografie	337
Dankwoord	349
Register	351

HOOFDSTUK EEN

De sigaar van Churchill

In 1960, of misschien 1961, in elk geval voor de eerste Beatleslp, ging ik een keer met mijn grootvader sigaren kopen. Hij was uit Engeland overgekomen voor een bezoek aan ons in Den Haag. Ik zal een jaar of tien geweest zijn. Voor mij, geboren in Den Haag uit een Nederlandse vader en een Engelse moeder, voelde de komst van mijn grootouders naar Holland als een bezoek van boodschappers uit een grotere, veel mooiere wereld.

Mijn grootvader, die tijdens de oorlog als legerarts had gediend in India, hield van Birmese cheroots. Die waren moeilijk te krijgen in Nederland; maar als ze ergens in Den Haag verkocht werden, dan was het bij De Graaff.

De tabakswinkel van G. de Graaff bleek een ouderwets familiebedrijf. Aan de muur achter de toonbank hing een portret van de stichter, een man met forse bakkebaarden en een stijve witte boord. We werden geholpen door zijn kleinzoon, een kleine, keurig uitzierende man in een driedelig pak, met de enigszins drukdoenerige manieren van een ouderwetse ober. Hij maakte een paar dozen sigaren open zodat mijn grootvader kon keuren. Een of twee exemplaren werden eruit genomen, beknepen en besnoeven, waarna mijn grootvader zijn keuze maakte. Of het Birmese cheroots waren weet ik niet, maar wel herinner ik me duidelijk de uitdrukking op het gezicht van de tabakswinkelier toen hij besefte dat mijn grootvader Engelsman was.

De Graaff zei dat hij hem iets bijzonders wilde laten zien. Hij glimlachte al bij de gedachte hoe geweldig mijn grootvader het zou vinden. 'Alstublieft,' zei hij, en wees naar de muur met de Cubaanse sigaren. Daar, op een open plek, tussen scherp geurende dozen corona's en ideales, hing een glazen vitrinekastje met

een lijst erom, waarin twee lange, kaneelkleurige sigaren lagen, zo droog als oude drollen; een van de twee was voor een deel opgerookt, de ander ongeschonden. Het kastje was verzegeld met rode was en eronder hing een koperen plaat met de eenvoudige inscriptie: *Sigaar van sir Winston Churchill, 1946*.

Bij mijn tweede bezoek aan de winkel, haast veertig jaar later, kwam ik meer te weten over die beroemde sigaar. De oude heer De Graaff was intussen overleden. Zijn zoon, een lange man met een ietwat opzichtige grijze snor, liet me niet alleen het glazen kastje en de twee sigaren zien, maar ook een brief van de hofmaarschalk van koningin Wilhelmina, waarin De Graaff wordt bedankt voor het leveren van zijn goede sigaren. Ze waren Winston Churchill gepresenteerd tijdens de lunch die de koningin hem had aangeboden. Een van de sigaren was aangestoken door Churchill zelve en had tussen zijn hoogstpersoonlijke lippen verbleven. De andere kwam uit dezelfde doos. Het gedeeltelijk opgerookte exemplaar werd weggelegd omdat de lunch was opgediend en de koningin er niet tegen kon dat er in haar omgeving werd gerookt. Maar de twee kostbare relikwieën waren voor het nageslacht bewaard door Churchills butler, die ze doorgaf aan een van de lakeien van de koningin, die ze op zijn beurt terugbracht naar De Graaff, die vervolgens zijn notaris het document liet opstellen om hun echtheid te bewijzen.

Mijn grootvader vond het een vermakelijk gebaar, vermoed ik, dat hem als patriot waarschijnlijk wel aansprak. Anderzijds was hij er destijds misschien aan gewend dat Britten dergelijke kleine eerbewijzen ten deel vielen. In de tweede helft van de jaren veertig, in de jaren vijftig en zelfs nog in de jaren zestig golden de Britten in plaatsen als Den Haag als een hogere soort, want ze hadden, samen met de Amerikanen en de Canadezen, de oorlog gewonnen. Ook de Sovjet-Unie had de oorlog gewonnen, maar het Rode Leger was nooit tot in de buurt van Den Haag gekomen, en verder... het Rode Leger bleef het Rode Leger.

Tegenwoordig gelden de Britten niet langer als een hogere soort, zelfs niet in Den Haag. Het beeld van Groot-Brittannië als een land van oorlogshelden is aan het afkalven. Als de Britten nu weer oorlog komen voeren op het Europese vasteland is het als voetbalvandalen: de geschiedenis herhaalt zich in de vorm van

een nachtmerrie met een enorme bierkegel. Maar ik ben nog opgegroeid met het beeld van een superieur Groot-Brittannië, dat me een plaatsvervangend genoeg bezorgde, naast de lichte wrevel die je tegenover een zeer hoogstaand familielid kunt voelen. Dat beeld was voor een groot deel het resultaat van snobisme, maar ook van iets anders, iets dat oorspronkelijk meer met politiek te maken had: een speciale opvatting van het begrip vrijheid. Dit boek gaat over Europeanen die Groot-Brittannië hebben liefgehad of gehaat. Ze voelden zich ofwel aangetrokken door het Britse ideaal van vrijheid ofwel verfoeiden het. Aangezien ik een van mijn eigen personages ben, en mezelf het beste ken, begin ik met mijn eigen verhaal, over mijn jeugd in Den Haag, en over mijn grootvader, die ik adoreerde met een hevigheid waar toe alleen kleine jongens en godsdienstfanaten in staat zijn.

Bernard Schlesinger, mijn grootvader, was de zoon van een joodse emigrant uit Duitsland, wat misschien zijn specifieke soort patriottisme verklaart. Hoe vaak heb ik als kind tijdens de zomervakanties niet naar hem staan kijken als hij aan het werk was in zijn tuin in Berkshire, groente oogstte of de fruitbomen snoeide, gekleed in corduroy en tweed. Hij was in het dagelijks leven dan wel kinderarts in Londen, maar nu leek hij een eenheid te vormen met het landschap: de velden, die naar hooi roken, de dorpen, die naar paardenvijgen en vuurtjes roken, en de grote Victoriaanse pastorie, na de oorlog door mijn grootouders aangekocht, waar het naar kaarsvet en geboend eikenhout rook. Daar woonde hij. Geregeld sprak hij over het belang van vaderlandsliefde en over zijn eigen liefde voor Engeland. De kracht en de aard van die gehechtheid bleven me vreemd. Ik heb me nooit ongelukkig gevoeld in Holland, maar al op zeer jonge leeftijd zag ik het als een plek die ik stevast wilde verlaten. De wereld elders leek veelbelovender – overigens een idee dat je nooit met rust laat als het zich eenmaal in je hoofd heeft vastgezet. Maar mijn grootvader beschouwde Engeland niet alleen als het land waar hij was geboren en getogen; na Hitler zag hij het tevens als het land dat hem en zijn gezin had gered van een wisse dood.

Bevrijding. Kan dat gevoel ooit worden overgedragen op mensen die altijd vrij zijn geweest? Mijn vader, die tijdens de oorlog gedwongen in een Duitse fabriek werkte, werd door het sovjet-

leger bevrijd, in Berlijn. In zijn herinnering aan de bevrijding klinkt de muziek van Russische dansen en Oekraïense volksliederen (na het kabaal van de Stalinorgels en de Vliegende Forten). Maar dat was vrij uitzonderlijk. Voor de meeste Nederlanders kwam de vrijheid uit het Westen. Als kind las ik verhalen over de zogeheten Engelandvaarders, mannen die naar Engeland voeren, in jachten, jollen, roeiboten zelfs, alles wat over de Noordzee naar de vrijheid kon drijven. In die verhalen ging altijd alles goed – in het werkelijke leven natuurlijk niet – en kwamen ze terug als helden in Spitfires. Ons beeld van Engeland, Amerika en Canada was niet te scheiden van het – voor ons kinderen vrij abstracte – begrip vrijheid.

Het is onmogelijk je precies voor te stellen hoe het moet hebben gevoeld: de erotische opwinding van de bevrijding. Die was in Nederland, net als elders in Europa, niet alleen subliminaal, maar werd schaamteloos en koortsachtig uitgeleefd. De mannen ter plaatse waren bleek en mager na jaren van ondervoeding, angst en onderduiken. Een groter tegenstelling was niet denkbaar dan tussen de glimlachende GI's, die onderuitgezakt achter in hun jeep kauwgum zaten te kauwen en Lucky Strikes rookten, en het bekendere tafereel van marcherende Duitse soldaten, die met hun laarzen stampten en marsliederen brulden. Op het swingende ritme van Glenn Millers 'In the Mood' werd Holland bevrijd door weldoorvoede Amerikanen en Canadezen, gebruind door de Italiaanse zon en in elegante uniformen. De Britse tommy's waren misschien wat schrieler, knokiger en kleiner van stuk. Ze hadden minder contanten op zak en konden bij hun overwinningsglimlach lang niet zo'n gave rij tanden laten zien, maar toch werden ze geadoreerd door de meisjes.

De zomer van 1945 was een orgiastisch bevrijdingfeest. In één maand tijd werden alleen in Nederland op zijn minst zeventuizend onwettige kinderen verwekt. Overal, op straatfeesten, in scholen, in cafés en restaurants, overal klonk swingmuziek en hing de geur van parfum, zweet en bier. En seks werd bedreven in hotels met kamertjes per uur, in parken en verlaten huizen, in jeeps, danslokalen, bioscopen, en tegen de muren van donkere straten in de provincie. Dergelijke tafereelen hebben zich niet meer voorgedaan tot 1964, toen meisjes in het water sprongen om de

rondvaartboot aan te raken waarin de Beatles door de Amsterdamse grachten voeren.

Het lijkt zo lang geleden, die zomer van 1945, die voor mij niet eens herinnering is maar geschiedenis. En niet eens geschiedenis *per se*, maar filmgeschiedenis. Voor mijn geestesoog zijn de bevrijders van '44 en '45 niet die anonieme mannen op zwart-witfoto's die op tanks meisjes kusten, maar John Wayne, Kenneth More, Richard Burton en Robert Mitchum, die in Normandië landden. Mij springen de tranen nog steeds in de ogen bij die scène in *De langste dag* waarin de Fransman, gespeeld door Bourvil, met zijn zorgvuldig uit de Eerste Wereldoorlog bewaarde helm op zijn hoofd, als een gek met een champagnefles staat te zwaaien naar de Britse en Amerikaanse troepen die in volle vaart langs hem rijden. 'Welcome, boys!' schreeuwt hij. De soldaten lachen, maar hebben geen tijd om te stoppen. Ze lachen, maar het dramatische van de situatie dringt niet tot hen door; ze voelen niet wat hij voelt: hij is degene die wordt bevrijd. Uiteindelijk blijft hij alleen achter, tussen de ruïnes van zijn stad, die door de artillerie en de bommen is verwoest, nog steeds met die fles tegen zich aangedrukt maar met niemand om de champagne mee te delen.

Toen ik precies vijftig jaar na de bevrijding in het centrum van Amsterdam stond te kijken naar de Britse en Canadese jeeps die andermaal, en misschien voor het laatst, defileerden ter gelegenheid van bevrijdingsdag, voelde ik vaag hoe het destijds moet zijn geweest. Het was heet. De straten waren afgeladen vol. Er klonk muziek: Glenn Miller op het plein voor het Koninklijk Paleis; Vera Lynn ergens bij de hotdogstalletjes voorbij Krasnapolsky. Jonge mensen dansten op de muziek van een rock-'n-rollband en ginder bij het station speelde iemand 'Hail the Conquering Heroes Come'.

Het was een sentimentele, anachronistische reconstructie. Hoe kon ik weten hoe het destijds was geweest? Ik had geen honger, dat alleen al. Toch was het onmogelijk niet geroerd te zijn toen de jeeps langzaam over het Damrak naar het Koninklijk Paleis reden. Bejaarde Canadese en Britse veteranen, gekleed in uniformen die niet meer pasten, beten op hun trillende lippen terwijl mannen en vrouwen, vooral vrouwen, langs de route naar voren stapten om hun handen aan te raken zoals ze dat vijftig jaar ge-

leden hadden gedaan, terwijl ze ‘Thank you! Thank you!’ riepen. Een paar uur lang waren deze oude mannen, voor wier verhalen de mensen thuis allang geen geduld meer hadden, opnieuw helden in het land dat ze hadden bevrijd.

Dat is een van de grote verschillen tussen het westelijk kustgebied van Europa en Groot-Brittannië, tussen degenen die zich herinneren dat ze werden bevrijd en degenen die de bevrijding brachten. Omdat die ervaringen nu tot de geschiedenis horen zijn de feitelijke herinneringen vervaagd, maar het verschil blijft onmiskenbaar bestaan, als een schaduw, en vertroebelt elk Brits debat over ‘Europa’: Groot-Brittannië is vrij en Europa moet bevrijd of aan zijn lot overgelaten worden. Het is verontrustend hoe sommige Britse nationalistes tekeergaan tegen ‘Europa’ en daarbij Churchills oorlog in herinnering roepen, juist omdat ik, net als anderen van mijn generatie, nog steeds ontvankelijk ben voor dergelijke beelden. Maar wie denkt dat die Britse vrijheidsretoriek alleen bestaat uit heimwee naar Duinkerken ziet iets belangrijks over het hoofd. De opvatting dat de Britse vrijheid wordt bedreigd door tirannie vanaf het Europese vasteland, is eeuwenoud, en bovendien niet volledig uit de lucht gegrepen.

Groot-Brittannië is lang een veilige haven geweest voor mensen die allerlei zuiveringen en tirannieën ontvluchtten: in de zeventiende eeuw de hugenoten, na de Franse revolutie de aristocraten, na 1848 de revolutionairen, in de negentiende eeuw en in de jaren dertig van de twintigste eeuw de joden. Vrijheid – wat iets anders is dan gelijkheid en broederschap – heeft ook mensen naar de Verenigde Staten gelokt. Er bestaan overeenkomsten tussen anglo- en amerikanofilie. De Fransen scheren *les anglo-saxons* vaak over één kam als een conglomeraat van economisch laissez-faire en plat materialisme. De speciale band tussen Engeland en Amerika bestaat in al zijn denkbeeldigheid ook voor Britten en sommige snobs aan de oostkust van Amerika. Maar er loopt een scherpe scheidslijn door het kamp van de bevrijders.

Dat bleek bijvoorbeeld in juni 1994, toen in Normandië de landingen van D-Day werden herdacht. Veteranen uit vele landen marcheerden over de stranden, stijf, trots, en beseffend dat dit misschien hun laatste reünie was. Er speelden blaasorkesten; mensen juichten; gesneuvelde soldaten, in keurige rijen begraven

op de oorlogsbegraafplaatsen, werden door officiële personen bedankt omdat ze ‘hun leven hadden gegeven’ voor de vrijheid. Vertegenwoordigers van alle grote geallieerde machten hielden toespraken. Maar de televisiebeelden maakten het enorme verschil in stijl duidelijk.

De Verenigde Staten werden vertegenwoordigd door hun gekozen staatshoofd. Maar president Clinton was te jong om zich iets te herinneren van D-Day en bij deze gelegenheid kwam het meer aan op de toespraken van de veteranen. Dat waren nu kalende, grijze, gezette mannen op leeftijd in vrijetijdskleding, met baseballpetten op en T-shirts aan. Ze stonden niet stram in de houding. Dit waren de mannen die onderuitgezakt achter in hun jeeps hadden gezeten, met een Lucky Strike tussen hun lippen, terwijl ze in de armen reden van duizenden meisjes in Parijs, Brussel en Amsterdam. Hun speeches waren niet bloemrijk, poëtisch of zelfs maar welsprekend, maar als ze het over vrijheid hadden was het zonder een spootje van het cynisme van de Oude Wereld. Ze geloofden in de vrijheid, en dat gaf ze een waardigheid waar geen pracht en praal tegenop kon.

Bij de Britse plechtigheden en herdenkingen werd de toon gezet door het koningshuis, de adel en de kerk, in traditionele kledij gestoken. De hertog van Edinburgh sprak over vrijheid en overleven, en de veteranen, met hun lintjes en medailles op hun borst, salueerden met trillende handen naar hem. Ze marcheerden langs de koningin en salueerden ook naar haar. Aartsbisschoppen hielden preken, en de hoofdaalmoezenier verrichtte zijn werk plechtig en in stijl. Verslaggevers van de BBC verzuchtten met gedempte stem tegen hun kijkers: ‘Wat zijn we nog steeds goed in dit soort dingen.’

Het was absurd, en toch schuilt er ook een zekere poëzie in Britse pracht en praal, en iets verhevens in de trots op continuïteit en het geloof in tradities – ook al zijn die tradities vaak niet zo oud als ze zich voordoen. Het *ancien régime* van Groot-Brittannië is moedig overleefd, en intussen heeft Amerika de wereld bevrijd, of althans grote delen ervan.

Ongetwijfeld vonden velen, Amerikanen inclusief, dat de Britse woorden over vrijheid niet strookten met het betoonde respect voor standen. Ook veel Britten, vooral ter linkerzijde, zullen dat

hebben gedacht, in tegenstelling tot Britse conservatieven en een bepaald soort anglofielen, die geloven dat respect en traditie een garantie zijn voor vrijheid en democratie. Het typische Engeland van Winston Churchill luistert naar de *vox populi*, maar die moet worden ingetoomd door een verlichte aristocratie. Dat verklaart waarom een snobistische tabakshandelaar zo trots kon zijn op het bezit van een peuk van de grote Engelsman. Vrijheid is één component van anglofilie, snobisme een andere.

Den Haag is altijd een snobistische stad geweest. Net als zoveel andere deftigdoenerige steden heeft Den Haag weinig reden voor die houding. Er is een omvangrijke, bikkelharde onderwereld. De mensen zijn er niet bijzonder vriendelijk, en plat Haags is ruw en weinig aantrekkelijk. Maar Den Haag is nu eenmaal de residentie. Van de zeventiende tot laat in de negentiende eeuw heeft de stad een zekere kosmopolitische elegantie gehad, met een fraai, in Franse stijl gebouwd stadstheater en diverse goede concertzalen. Mozart heeft als wonderkind in Den Haag gespeeld; ook Voltaire bracht er enige tijd door. In het centrum was veel groen, en bij het middeleeuwse parlamentsgebouw vertoonden tijdens het fin de siècle flaneurs zich graag aan de wereld, kuierend tussen de bomen van het Lange Voorhout, op weg naar het Hôtel des Indes, waar ballerina Anna Pavlova in 1931 in haar suite haar laatste adem uitblies. Om de hoek woonde Mata Hari, die haar herenvrienden in hetzelfde hotel ontving.

Den Haag was een vrij kleine stad met aspiraties tot een grootse stijl. Die stijl was geïnspireerd door buitenlandse manieren en modes – zo niet een regelrechte imitatie ervan. Aan het eind van de zeventiende eeuw werd de architectuur van Lodewijk XIV nagebootst. Tweehonderd jaar later, en in sommige gevallen nog lang nadien, spraken chique mensen thuis nog steeds Frans. Door een buitenlandse stijl aan te nemen kan een plaatselijke gemeenschap zich deftig gaan voelen. Aangezien Amsterdam de enige echte stad in Nederland was en Rotterdam het handelscentrum, koos Den Haag voor een vorm van grandeur om zich te onderscheiden. Het presenteerde zich als iets meer dan een provinciehoofdstad. Dat gaf bepaalde gedeelten van de stad een gekunsteldheid die perfect past bij mensen met interesse in ridderorden,

protocol en de subtiële tafelschikking bij diplomatieke dinertjes.

Tijdens mijn jeugd in Den Haag waren er nog steeds resten van die grandeur te bespeuren. Dames uit de gegoede burgerij plachten te benadrukken dat bepaalde Nederlandse woorden *à la française* moesten worden uitgesproken. Oude koloniale uit Indonesië – van wie de meesten zich in Den Haag hadden gevestigd – staken zich af en toe nog in tropenpak en bestelden dan in ouderwetse restaurants een rijsttafel, alsof ze nog op de club in Batavia zaten. En in salons rondom het Lange Voorhout en in het Benoordenhout werden nog steeds roddels uitgewisseld over deze of gene ambassadeur. Daarentegen was de overheersende stijl onder *Ons Soort Mensen* (OSM) niet langer Frans maar Engels.

Noord-Amerika werd gerespecteerd om zijn rijkdom en macht, maar Groot-Brittannië bleef een bijzondere fascinatie uitoefenen op de snobs, dat wil zeggen, op een flink deel van de Haagse elite. Het Groot-Brittannië van Churchill had een aanval van een dictatoriaal bewind op het Europese vasteland afgeslagen en zijn vrijheid behouden. Maar er was nog iets anders blijven bestaan in Groot-Brittannië – of misschien moet ik zeggen: in Engeland – iets dat bij Shakespeare ‘degree’ heet en wat we meestal ‘klasse’ noemen. Klasseverschillen komen overal in Europa voor, maar na de Tweede Wereldoorlog waren er in het algemeen weinig sporen meer te vinden van een *ancien régime*, zelfs niet bij de monarchieën op het vasteland, en tevens ontbraken aristocratische Hogerhuizen en Eerste Kamers, en grote dynastieën van landeigenaars. Enkele namen waren blijven bestaan, maar speelden geen rol van betekenis in het openbare leven. Engeland was uniek, en daarom fascinerend, niet zozeer doordat er nog een aristocratie bestond, maar doordat er een aristocratische stijl was blijven bestaan, een stijl die door de gegoede burgerij werd nagestreefd en geïmiteerd.

Voor de oorlog voelden bepaalde delen van de Nederlandse bourgeoisie zich, misschien meer dan later is toegegeven, aange trokken tot het Duitse idee van een noords *Herrenvolk*, net als overigens een aantal Engelse aristocraten. In theorie zou de anglofilie van het Benoordenhout daar in de verte verband mee kunnen houden, maar dat geloof ik toch niet. Wat de anglofielen bewonderden was niet zozeer de aristocratie, laat staan een raciale elite, als wel een fenomeen dat tegelijk minder reactionair en meer

bourgeois was: de *gentleman*, door André Malraux *la grande création de l'Angleterre* genoemd. Het verschijnsel van de Engelse gentleman, een tolerante, elitaire bourgeois met aristocratische manieren, een man die in 'fair play' gelooft, is meer gekweekt dan geboren, en appelleert evenzeer aan snobisme als aan een vorm van ouderwets liberalisme. In het Benoordenhout wemelde het van de pseudo-Engelse gentlemen.

Het Benoordenhout is niet protserig. De huizen zijn er betrekkelijk eenvoudig. Het lijkt haast een aardige Londense buitenwijk. Mijn herinneringen aan de zomers van mijn jeugd gaan stevast vergezeld van het eentonige geruis van tuinsproeiers en de geur van pasgemaaid gras. De straten waren zomer en winter smetteloos en saai. En de mensen door wie die gazons gemaaid en die sproeiers bediend werden, dát waren nu de anglofielen: artsen, tandartsen, advocaten en bankiers met blauwe blazers, clubdassen en Engelse gaatjesschoenen. In het houten clubhuis van de Haagse cricketclub, HCC, zaten volwassen mannen met transistorradio's tegen hun oor gedrukt de cricketverslagen uit Engeland te volgen. 'Cowdrey is uit!' riepen ze dan, of: 'Trueman heeft een wicket!' Ze spraken Nederlands, maar op het lijzige toontje van de Benoordenhoutse elite, dat gemakkelijker te imiteren is dan op papier te beschrijven: iets tussen het gesnater van een gans en het gekwaak van een eend in.

De anglofielen namen de uiterlijke tekenen van hun specifieke identiteit ernstig. Daarin waren ze haast fetisjistisch. Zo zou je alleen al over de betekenis van de clubdas een studie kunnen schrijven. De geel-zwarte katoenen das van HCC was eenvoudig te koop bij bepaalde sportwinkels. Maar de geel-zwarte das van Clare College in Cambridge gaf meer prestige. Die das was van zijde gemaakt en moest ter plaatse aangeschaft worden. Wie naar Engeland reisde kreeg meestal zoveel verzoeken om dassen te kopen bij een speciale clubdaswinkel in Margaret Street in Londen W1, dat hij beladen als een handelsreiziger terugkwam.

Ook Engelse gaatjesschoenen, brogues, waren fetisjen. Veel schoenfabrikanten maakten schoenen met siergaatjes, die oorspronkelijk bedoeld waren om het water weg te laten lopen als je in de regen door de Schotse veenlanden baggerde. Maar je kon niet met elk soort brogue komen aanzetten. Alleen de klassieke

Engelse brogues vonden genade. Andere typen Engels schoeisel vreemd genoeg niet, zelfs als het ginder meer gewild was. De Chelsea boot bijvoorbeeld, en schoen met elastiek aan de zijkant, werd als te apart beschouwd. Een van de jonge cricketers van HCC kwam eens uit Engeland terug met een paar suède Chelsea boots. Hoe hij ook probeerde zijn vrienden te overtuigen van hun populariteit in Engeland, in hun ogen bleven ze er belachelijk uitzien.

De Engelse stijl werd nooit klakkeloos overgenomen. Het ging niet om authenticiteit. Ik was als jongen in Den Haag een buitenbeentje omdat mijn moeder me graag in halflange flanellen broeken en kniekousen kleepte, als een Engelse schooljongen. Buiten de context is authenticiteit absurd. Voor mijn leeftijdgenoten zag ik er in mijn kleding van Marks and Spencer uit als Little Lord Fauntleroy, het hoofdfiguurtje uit het kinderboek van Frances Hodgson. Toen ik op de middelbare school zat, halverwege de jaren zestig, waren in het Benoordenhout de al genoemde geïmporteerde Britse collegesjaals met gekleurde strepen in de mode. Ik had de geel-zwarte van Clare College, die ik met bestudeerde nonchalance om mijn hals sloeg. Maar toen mijn grootmoeder in een winkel voor schoolkleding in Londen een dubbelrij's overjas voor me kocht, was dat een stap te ver. Zo'n soort jas werd in Nederland hoogstens gedragen door oudere bankiers, en dan alleen nog voor de oorlog.

Anglofilie berust uiteraard op een illusie, net als alle andere soorten -filie, die gemakkelijk ontaarden in een vorm van aanstellerij. Mijn kijk op Engeland was niet minder illusionair dan die van mijn vrienden bij HCC maar werd gevoed door kennis die zij niet hadden: Engelse kinderboeken en stripverhalen over schooljongens die voetbalwedstrijden wonnen, of over Britse helden die de oorlog wonnen en korte metten maakten met getekende Duitsers, die stuk voor stuk Fritz heetten. Ik koesterde Britse illusies over Groot-Brittannië zonder Brits te zijn. Dat veroorzaakte een zekere verwarring die meer een kwestie van nationaliteit was dan van klasse. In mijn geval ging het fetisjisme veel verder dan de clubdas: ik maakte het idee van Groot-Brittannië zelf tot een fetisj, en om Engelser te worden probeerde ik urenlang het handschrift van mijn moeder na te bootsen, alsof ik daarmee iets kon overnemen van de moeiteloze Engelse superioriteit, iets van het Berkshire-landschap

van mijn grootvader, een vitale, zij het ondefinieerbare kern van het Engelse wezen.

Maar hoe zag het landschap van mijn grootvader eruit? Wat was die Engelse manier van leven waar ik tijdens schoolvakanties een glimp van opving en die me zoveel aantrekkelijker en begerlijker toescheen dan ons leven in Den Haag, waar we het absoluut niet slecht hadden? Mijn grootouderlijk huis: ik ga er nog weleens heen om te kijken naar wat ervan over is. Ik parkeer mijn auto stilletjes op de oprijlaan en staar naar de oude, Victoriaanse pastorie, in mijn herinnering wit, groot en warm, en nu zo ver weg. Sinds mijn grootouders het hebben verkocht, heeft het huis verschillende eigenaren en verschillende lagen verf gehad. De kleur veranderde van wit naar grijs, en weer terug naar wit. Sinds ik er als jongen rondliep lijkt alles gekrompen. Bepaalde details zijn onveranderd. Het huisje van de tuinman is nu een weekendhuisje met ruiten in de sponningen. De kippenhokken, waar ik eieren raapte, zijn verdwenen. En de tuin, die zich kilometers leek uit te strekken naar 'de velden', waar koeien graasden achter een rij berken, lijkt krapper bemeten dan ik me herinner. De M4 snijdt nu door de velden. Je hoort en ziet het snelverkeer langs een benzinstation en 'service centre' rijden, beide gebouwd op de oude startbaan van een oorlogsvliegveld. Die plek was al met onkruid overwoekerd toen ik hem voor het eerst zag.

Er komen indrukken bij me boven die, als ik erover nadenk, te vreemd lijken, te stereotiep, te veel weghebben van de films van Ismail Merchant en James Ivory om waar te zijn geweest: sherry drinkende mensen op het terras; dorpsfeesten op het gazon; mijn grootmoeder, op bruine tuinschoenen waar verse modder aan zit vastgekoekt en met manden vol groenten aan haar arm; het ontbijt dat werd warmgehouden onder zilveren stolpen; het *News of the World* en de geur van verschaald zweet en sigarettenrook in het piepkleine kamertje waar de kokkin huisde; linnenkasten zo diep als spelonken; een provisiekast die rook naar boter en kaas; boeken met plaatjes van Lancaster-bommenwerpers, achtergelaten door ooms die tijdens de oorlog op school zaten; het geknorp van auto's die over de oprijlaan reden. Als de zon niet scheen, sneeuwde het. Het was nooit gewoon somber weer, want mijn geheugen had een idyllische kinderdroom ver-

anderd in het arcadische beeld van een sentimentele kerstkaart.

En daar, in dat arcadische huis, besepte ik voor het eerst dat buitenlanders komisch waren. Onze naam was leuk en ons accent was grappig. Mijn zussen en ik praatten onder elkaar Nederlands, en dat was bijzonder lachwekkend. Ik trok ook een andere conclusie, die enig verband hield met het komische van buitenlanders en nooit hardop werd geformuleerd, althans niet door mijn familie, althans niet tot het moment dat de hersens van mijn grootvader begonnen af te dwalen en zijn meningen verstarde. Als ik naar de enorme gazons keek, de ontbijten van drie gangen en lunches van vier, de uitgebreide dagelijkse theemaaltijd en de bergen kerstcadeautjes, kon ik er niet omheen: het Engelse leven was absoluut beter dan het Nederlandse.

Maar dat arcadië van mijn jeugd had iets ongewoons. Mijn grootouders waren beiden kinderen van Duitse immigranten. Hun ouders waren dus ook ooit buitenlanders geweest. Het zeer Engelse leven dat ik in het huis in Berkshire waarnam was het resultaat van welbewuste beslissingen, aanzienlijke inspanningen en een soort stoïcijnse houding. Mijn overgrootouders hadden besloten hun kinderen zo Engels mogelijk op te voeden. Die kinderen hadden zich losgemaakt uit een bekrompen joodse emigrantengemeenschap in Noord-Londen en reageerden stoïcijns als anderen vaststelden dat ze minder Brits waren dan ze zelf vonden dat ze waren. Mijn arcadische beeld van Engeland had te maken met die beslissingen en die inspanningen, want ik zag Engeland door de bril van mijn grootouders.

Dat konden mijn mede-anglofielen in het Benoordenhout me niet nazeggen. Hun anglofilie berustte meer op snobisme, waar ikzelf overigens allesbehalve immuun voor was. Ook ik zat 's zondagsmiddags met mijn vrienden op het balkon van het clubhuis van de cricketclub. En telkens als meneer W. langsliep, met zijn broek van *cavalry-twill*, zijn das van Clare College en een Engelse krant opgerold in de zijzak van zijn smetteloze blauwe blazer, riep ook ik: 'tapijtenlegger!', om dan net als mijn vrienden schielijk mijn hoofd terug te trekken. W., een knappe man met donker, glanzend haar, was misschien een tikkeltje al te goed verzorgd en zelfs wat louche met zijn voorliefde voor haarvet en getinte brillenglazen. Zijn echtgenote, ouder dan hij, was een strui-

se, ietwat te opzichtig geklede vrouw, die een paar luxe hotels had geërfd. Het gerucht deed de ronde, en bereikte zelfs onze jongensoren, dat ze om zijn fraaie uiterlijk met W. was getrouwd, en dat hij alvorens het lot die wending nam belast was geweest met het leggen van tapijten in een van haar hotels. We grinnikten over de opgerolde Engelse krant, waarin hij nooit leek te lezen, dreven de spot met zijn salonheldenhaar, en imiteerden zijn accent, dat in onze kritische oren net niet helemaal klopte. W.'s fout was niet dat hij te weinig Engels was, ondanks al die zorgvuldig bijeengegaaarde attributen. Zijn probleem was dat hij niet chic genoeg was.

Van echte Engelsen zagen we veel door de vingers. Leden van bezoekende Engelse cricketteams beantwoordden zelden aan het geïdealiseerde beeld van de Engelse gentleman. Het waren Rotaryleden uit de Midlands, autoverkopers uit Kent en politieagenten uit de buitenste voorsteden van Londen. Zelden of nooit evenaarden ze hun gastheren op het gebied van blazers en brogues. Hier en daar zal er weleens eentje de clubdas gedragen hebben, maar daar bleef het bij. En niet alleen leken ze allesbehalve op David Niven, ze praatten ook heel anders. Maar dat was allemaal niet erg. Van Britse gasten werd niet verwacht dat ze beantwoordden aan de semiotiek van Nederlandse klasseverschillen.

Toen kwamen de jaren zestig. In de loop van die tien jaar begon de Engelse clubdas iets aan fascinatie in te boeten, zelfs in het Be-Noordenhout, maar voor de jongere generatie kreeg het prestige van Groot-Brittannië een nieuwe impuls door The Beatles, The Who en The Rolling Stones. Voor de tweede keer in twintig jaar kwam de bevrijding uit het Westen. Het was alsof Glenn Miller en de Lucky Strikes opnieuw Europa bereikten, en ditmaal luider. Maar de tweede Engels-Amerikaanse bevrijdingsgolf verschilde van de eerste. De kracht van de Britse jeugdcultuur berustte op de brutale uitdaging van de lagere standen aan de gezapigheid en zelfingenomenheid van de bourgeoisie. De Britse vlag, Oxfordengels, schooldassen, brogues, heldhaftige oorlogsherinneringen en andere symbolen van het Britse fatsoen werden doelwit van spot. Het Europese vasteland ving die signalen niet altijd goed op, maar we hoorden het ritme en wisten dat er iets opwindends aan

de gang was. En nu kwam ik niet meer van vakantie in Engeland terug met collegesjaals en kostschooljassen, maar met een kobaltblauwe Beatlespet uit King's Road op mijn hoofd.

Britse 'working class heroes' hebben hun eigen aantrekkingskracht en hun eigen gehechtheden aan tradities. Ook dat was een onderdeel van het *ancien régime*. Tijdens de revisie van dit hoofdstuk dronk ik een keer thee met een in Duitsland geboren Hogerhuislid. We zaten in de tearoom van het Hogerhuis, ik in een jasje met stropdas, hij in zijn krijtstreep pak (Gieves & Hawkes, Savile Row nr. 1). Voordat hij besloot Engelsman te worden had hij een glanzende carrière gekend als politicus in Duitsland. Hij was een typische liberale anglofiel. 'Well, well,' zei hij, 'Well, well...', en hij nam een slokje thee. Op zijn gezicht lag een diepe droefheid terwijl hij door het raam naar het donkergrijze water van de Theems keek. 'Wat we zo bewonderden aan dit land,' zei hij, met zijn lichte Duitse accent, 'waren de aristocratie en de arbeidersklasse. Nu is heel Groot-Brittannië bourgeois geworden. Het verschilt in niets meer van de rest van Europa.' Hij zuchtte in droeve berusting. 'Well,' zei hij, '... well, well.'

Maar de Europeanen van mijn generatie voelden zich vooral aangetrokken door de protestcultuur van de popmuziek en niet door de cultuur van vakbonden, mijnwerkersfanfares en opgetogen cafégezang. Misschien bestond er een subtiel verband tussen die vorm van anglofilie – popmuziek en rebellie – en vroegere vormen, die in het verzet tegen de absolute (Franse) monarchie waren geworteld. Er bestond zelfs een verband met de aristocratie. Veel Britse popgroepen imiteerden enerzijds de Amerikaanse rock-'n-roll maar verklankten tegelijk een sterk heimwee naar het pre-Amerikaanse Engeland, het negentiende-eeuwse Albion van music-halls en dandy's, gestreepte blazers en uniformen uit de Krim-oorlog. Het verleden werd met ironie gezien, maar ook met een melancholiek verlangen naar een soort aristocratisch hedonisme. Het leek alsof een generatie arbeiderskinderen een groot landhuis was binnengevallen en zich in de kleren van de eigenaar had gestoken. Veel van de rijk geworden Britse popsterren kochten landhuizen, waar ze leefden als benevelde aristocraten. Op het Europese vasteland, waar geen *ancien régime* was, had men geen equivalent voor een dergelijke theatrale, nostalgische

sche, ironische, opwindende en uitermate commerciële levensstijl.

Misschien is dat de reden waarom anglofilie zo goed gedijt in zeehavens, Nederlandse kustplaatsen en handelssteden als Hamburg, Lissabon en Milaan. Omhooggevallen kooplui worden anglofiel. Geen snobistischer, anglofieler stad dan het Hamburg van voor de oorlog, met zijn jachtclubs, paardenrennen en quasi-landelijke voorsteden. Rijke reders bleven tot ver in de jaren dertig hun zoons Teddy, Mickey of Bobby naar Britse kostscholen sturen. En ze waren verbouwereerd en geschokt toen Britse bommenwerpers tijdens een maanverlichte nacht in 1943 een groot deel van hun stad in puin gooiden. Maar wie Hamburgse anglofielen snobisten noemt, beweert nog niet dat ze reactionair waren. Integendeel, net als de meeste zeehavens heeft de vrije hanzestad Hamburg een lange traditie van vrijzinnigheid. Kooplui kunnen zich niet permitteren reactionair te zijn. Hun snobisme is een teken van sociale mobiliteit, van gecultiveerde manieren en niet van geboorterecht of adellijke privileges.

Den Haag is nooit een handelsstad geweest, maar kreeg in de zeventiende eeuw, toen het de hoofdstad van de Zeven Provinciën was, de reputatie de machtigste stad te zijn van een maritieme handelsmacht, met tegenover zich Groot-Brittannië als zijn voornaamste partner en rivaal. Den Haag stond in de Gouden Eeuw op het toppunt van zijn macht. Hugo de Groot ontwikkelde er zijn stellingen over het zeerecht. Verboden boeken uit Frankrijk en andere landen werden er gepubliceerd. Maar in de achttiende eeuw ging de situatie geleidelijk achteruit. Het dieptepunt voor Den Haag en voor de hele provincie Holland werd bereikt toen Napoleon het continentaal stelsel doorzette, dat handel met Groot-Brittannië illegaal maakte. Hoewel, misschien was dat nog niet het absolute dieptepunt.

Een paar jaar geleden stuitte ik in een Amsterdams antiquariaat op een merkwaardig Duits boek, getiteld *Gesichte der Niederlande*. Het was in 1943 in Berlijn uitgegeven, en geschreven door een zekere Ernst Leutheusser, Obersturmführer bij de ss. Dat fascinerende document, geïllustreerd met mooie zwart-witfoto's van kerken, grachten, kaasmarkten, blonde kinderen in kleerderdracht en nijvere boeren met ernstige, 'noordse' gezichten, was een soort gids voor ss-officieren die in het bezette Nederland wa-

ren gedetacheerd. Het beeld dat van Nederland wordt geschetst is allesbehalve vijandig; integendeel, de schrijver benadrukt dat Nederlanders en Duitsers noordse broedervolken zijn, een relatie waarvan de historische achtergrond door de ss-Obersturmführer wordt uitgelegd.

Hij vertelt dat Nederland in feite uit twee delen bestaat. De oorspronkelijke, oostelijke helft van het land, die grotendeels van landbouw leeft, richt zich op Duitsland en wordt bevolkt door mensen van een degelijke Saksische stam, die zich een deel van Europa voelen. Europa zit ze zozegegd in het bloed. Daarnaast is er het westelijke kustgebied met zijn steden, dat wordt beheerst door kooplui die de blik richten op Groot-Brittannië en de oceanen erachter omdat ze mogelijkheden zoeken zich via de handel te verrijken. Dat 'ontwortelde' deel van Holland is afhankelijk van 'Groot-Brittannië en andere anti-Europese machten'. De kooplui en patriciërs in het westen hebben zich tegen hun Europese wortels gekeerd. Spijtig genoeg werd de rest van het land besmet door hun 'materialistische, burgerlijk kapitalistische mentaliteit', die ertoe heeft geleid dat het steeds meer 'vervreemd is geraakt van Europa'. Maar de lezer hoefde zich geen zorgen te maken, want onder het welwillende voogdijschap van het Derde Rijk zou dat alles snel rechtgezet worden.

Ik was merkwaardig geroerd door het boek, want hier stond in de woorden van de vijand het Europa beschreven waar ik me thuisvoel. Het strekt zich uit van de Baltische staten via Denemarken en Noord-Duitsland langs de hele Atlantische kust tot aan Lissabon. Je zou het een anglofiel Europa kunnen noemen. Het bestaat uit grote steden met een bevolking van burgerlijke kapitalisten die graag vrij handeldrijven met anderen, ongeacht hun ras of geloof. Vanuit dat deel van Europa waren er expedities vertrokken om de wereld te ontdekken en koloniën te stichten, met alle goede en kwade gevolgen van dien. Ook gedijden er vrijzinnige ideeën op politiek en ander terrein. Die gedijden nergens zo permanent als in Groot-Brittannië.

Anglofilie kan dus ook iets meer zijn dan sociale aanstellerij. Want na 1688, het jaar van de 'Glorious Revolution', waarbij Jakobus II uit Engeland werd verdreven, heeft de opmerkelijke combinatie van beschaving en vrijheid in Groot-Brittannië zo'n

driehonderd jaar lang vrijheidszoekers uit heel Europa aange- trokken, Rusland inbegrepen. De Britse samenleving kende daar- naast ook een grote sociale en economische ongelijkheid, on- barmhartig strafrecht, platte burgerlijkheid, een gewelddadige laagste klasse en een streven naar isolement, maar gedurende lan- ge periodes was het de enige Europese grootmacht met vrijheid van drukpers, vrijheid van meningsuiting en een vrij gekozen re- gering.

De Europese anglofilie heeft aan betekenis ingeboet. De plaats van Groot-Brittannië als grootmacht is intussen ingenomen door de Verenigde Staten. Mensen die in het verleden Groot-Brittan- nië zouden hebben bewonderd putten nu vaak inspiratie uit Ame- rika. Ook vroeger al richtten Europese bewonderaars van de Brit- se vrijheden zich vaak op Amerika als het Britse conservatisme zijn bekoring verloor. De Verenigde Staten boden een meer ega- litaire versie van vrijheid – als we even afzien van de problemen tussen blank en zwart. En degenen die Groot-Brittannië zouden hebben gehaat vanwege de handelsgeest, het individualisme en het accepteren van ongelijkheid aldaar, zullen vandaag de dag Amerika haten. Maar er is nog een andere reden waarom het Eu- ropese vasteland niet meer opkijkt tegen Groot-Brittannië. Ge- zien vanuit de rest van Europa maakt het Groot-Brittannië van na het Britse wereldrijk vaak de indruk zich te hebben terugge- trokken in een benepen nukkigheid.

Toen ik in 1990 voor de derde keer in mijn leven in Engeland ging wonen trof ik er een stemming van nerveuze zelfbespiege- ling aan. Er werd eindeloos gediscussieerd over definities van de Engelse identiteit, niet alleen tijdens academische seminars, maar ook in de gewone pers. De vossenjacht was een actueel onder- werp bij die discussies, niet alleen vanwege de argumenten voor en tegen het doden als sport, maar ook omdat jagen een onver- vangbaar – of laakbaar – kenmerk van de Engelse identiteit zou zijn. Trouw aan het Engelse cricketteam, een ander heikel on- derwerp, werd ter sprake gebracht door een Conservatieve poli- ticus die de merkwaardige overtuiging huldigde dat patriottisme herleid kon worden tot de primitieve emoties van internationale sportwedstrijden. Bovendien verdween de toekomst van de mo- narchie zelden uit het nieuws.

Veel van dat gegalaver had een bezorgde toon die ik herkende. Ik had een paar jaar in Japan gewoond. Ook daar werd gediscussieerd, getheoretiseerd en gepiekerd over het unieke van de natie, over de essentiële, half-mystieke, onverwoordbare Japanse identiteit, die beschermd moest worden tegen socialisten en tegen het Amerikaanse cultureel imperialisme. In Engeland ging de discussie gedeeltelijk over de losser wordende banden binnen het Verenigd Koninkrijk, maar nog meer over de zich uitbreidende banden met wat vaag werd aangeduid als ‘Europa’.

Zoals alle discussies over nationale karakters blinkt ook deze culturele bezorgdheid uit in wolligheid. De Engelse identiteit is een romantisch en geen politiek begrip. Daar is op zich niets kwalijks aan. Het zou zelfs kunnen resulteren in een paar goede gedichten – al levert het waarschijnlijk veel meer slechte op. Maar de praktischere redenen waarom veel Europeanen in het verleden bewondering voor Groot-Brittannië hebben gekoesterd, raken vaak ondergesneeuwd in anti-Europese retoriek met een geboren, afwerend karakter.

Enkele van die redenen wil ik in dit boek opnieuw aan de orde stellen vanuit een Europees standpunt, of liever vanuit een reeks standpunten. Ik heb een aantal Europese anglofielen en bij wijze van contrast enkele verwoede anglofoben uitgezocht, om te zien wat Europeanen nu zo bewonderden (respectievelijk verfoeiden) in Groot-Brittannië, en of er iets van die deugden (en ondeugden) is overgebleven, zo ja, hoeveel. Misschien verbaast de lezer zich over mijn keuze van te bespreken personen. Sommigen zijn beroemd, anderen niet. Enkele voor de hand liggende kandidaten zijn achterwege gebleven – Napoleon bijvoorbeeld. Geen van mijn anglofielen hield blindelings van Groot-Brittannië (blinde hartstocht is eerder een kenmerk van de haters). De meesten, vooral de fanatieksten, raakten uiteindelijk ontgoocheld en zagen hun dromen hun glans verliezen. Ontgoocheling is een gevoel dat ieder in dergelijke omstandigheden moet ervaren voordat hij in de buurt van de waarheid komt.

Omdat anglofilie vaak een kwestie van stijl is kunnen enkele van de voorbeelden in de volgende hoofdstukken misschien oppervlakkig of frivool overkomen. Maar onder frivoliteit kan diep-

zinnigheid verborgen liggen. Mijn Hongaarse vriend G.M. Tamas is hoogleraar filosofie en een klassieke anglofiel. Net als veel andere anglofielen uit Midden-Europa kon Tamas in gedrag en uiterlijk niet minder on-Engels zijn – ondanks zijn witte linnen pakken en jasjes van tweed. Hij is een magere man met een baard, uiterst intellectueel, praatziek en licht ontvlambaar als het om cultuur of politiek gaat. Van iemand als Tamas verwacht je dat hij aan een cafétafeltje in Boedapest of Boekarest fel zit te discussiëren over een heikel filosofisch probleem. Hij is een prater. Hij neemt alles serieus. Hij maakt zich zorgen om de wereld, die altijd op de rand van een catastrofe staat.

Tamas werd geboren in Cluj, in Transsylvanië, waar zijn grootvader voorzanger was in de plaatselijke synagoge. Na zijn verhuizing naar Boedapest werd hij politiek dissident. Net als veel anderen die onder het communisme hebben geleden, bewonderde hij Margaret Thatcher. Tamas betaalde de gebruikelijke prijs voor zijn afwijkende mening: isolatie, arrestaties, periodes in de gevangenis. Na 1989 ging hij als klassiek liberaal de politiek in, maar al gauw kreeg hij genoeg van het politieke klimaat in zijn land, dat hij als een gedegeneerd, antidemocratisch gekkenhuis is blijven beschouwen. Als filosoof zwerft hij nu de wereld rond, onophoudelijk pratend over het echec van Midden-Europa en dromend over een huis in Engeland.

In 1988, een jaar voor het eind van het sovjetimperium in Europa, gebruikte Tamas in een artikel in *The Spectator* een beeld dat de kiem van dit boek is geworden. Net als de sigaar van Churchill, de das van Clare College en bruine brogues gaat het over een fetisj. Een betere, beknoptere illustratie van het tijdloze begrip anglofilie ken ik niet:

Hoe kan iemand na veertig jaar socialisme nog een gentleman worden? Nooit zal ik vergeten hoe in 1973 in de melkbar aan de Jokai-(Napoca-)straat in Kolozsvár (Cluj), Transsylvanië, Roemenië, de trillende, in tweed gehulde (Dunn & Co, 1926) elleboog van graaf Ernő de Teleki (MA Cantab, 1927) in een plas yoghurt stond. Zijn zilveren stoppels, rafelige, vettige das, Albaanse sigaret en ongeloofwaardige *causerie*. De geur van karnemelk en ingelegde groene peper. Een dronken boer braakt

zonder veel geluid op de vloer. Dat was de eerste keer dat ik een colbert van tweed zag.

Ik draag dit boek op aan mijn zus Ann en aan G.M. Tamas, anglofiel.